

TÜRK HAMAM KÜLTÜRÜNÜN DİVAN ŞİİRİNE YANSIMALARI REFLECTIONS of BATH CULTURE on the CLASSICAL OTTOMAN POETRY

Dr. Yunus KAPLAN*

ÖZ

Divan edebiyatı, sosyal hayatın her alanından malzemeler alarak şekillenen bir edebiyattır. Bu gelenek içerisinde yetişen şairler, mensup oldukları topluma ait birtakım kültürel unsurları canlı bir şekilde şiirlerine yansıtmışlardır. Bu kültürel unsurlardan biri de hamamlar ve hamam eğlenceleridir. Osmanlı toplum hayatının vazgeçilmez bir toplumsal temizlenme ve eğlence mekânı olan hamamlar ve buralarda yaşananlardan oluşan kültürel birikim, divan şairlerinin vazgeçemedikleri ilham kaynaklarından biri olmuştur.

Bu çalışmada, Osmanlı sosyal hayatındaki çok zengin hamam kültürünün divan şiirine yansımaları üzerinde durulmuş; bu kültürel birikim, çeşitli şairlerin şiirlerinden alınan örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Divan edebiyatı, Sosyal hayat, Hamam, Hamam kültürü.

ABSTRACT

The Classical Ottoman Poetry is a kind of literature taking materials from all areas of social life. Poets grown within this tradition have vividly reflected certain cultural elements of poetry belonging to the society they belong to. Some of the reflected cultural elements are baths and bath entertainments. Baths are indispensable place for cleaning and entertainment in the Ottoman society and the cultural background from experiences of those who had there have been one of the crucial inspiration of Classical Ottoman poets.

In this study, reflections of rich bath culture in the Ottoman social life on the classical Ottoman poetry have been investigated. This cultural background is described with examples taken from poems by various poets.

Keywords: The Classical Ottoman poetry, Social life, Bath, Bath culture.

Giriş

Arapçada 'ısıtmak, sıcak olmak' anlamındaki 'hamm' kökünden türeyen hamam (hammâm) kelimesi¹, sözlük olarak 'ısıtan yer' anlamına gelmekle birlikte, insanların temizlenme ve yıkanma ihtiyaçlarını karşılayan yapıların genel adı olarak da kullanılmaktadır. Bu kelimenin Farsça karşılığı ise germâbedir.

İnsanlık tarihi boyunca toplumlar, sosyal hayatta çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için çok farklı binalar tesis etmişlerdir. Bunların başında ibadethane, kervansaray, han, okul, köprü, çeşme, su sarnıcı, hamam gibi yapılar gelir.

Hamamlar da diğer mimari yapılarda olduğu gibi ferdi ve toplumsal hayatta vücut temizliği ve rahatlamının yanı sıra, dinî bir emir olarak insanların ruh temizliğindeki ihtiyaçlarını gidermek için toplumların hayatına girmiştir. Zamana ve şartlara göre çeşitli şekillerde tesis edilen bu yapılar, birtakım değişikliklerle geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

* Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim üyesi.

¹ Mevlüt Sarı, *El-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları, İstanbul 1980, s. 346.

Hamamlar yapılırken birtakım mimari hususiyetler göz önünde bulundurulmuştur. Milletlerin toplumsal yapısı ve dinî ihtiyaçlarına göre şekillenen bu yapılar, Osmanlı döneminde de büyük bir rağbet görmüştür. 15.-17. yüzyıllar arasında sadece İstanbul'da inşa edilmiş 52 hamam tespit edilmiştir.²

Osmanlı Devleti döneminde yapılan hamamlar, vakıf geleneğindeki külliye sistemi içinde yer aldığı gibi müstakil birer yapı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Tek ve çift olarak yapılan Türk hamamları şekil olarak soyunmalık (camekân), aralık, ılık, kurnaların ve göbek taşının bulunduğu yer olan sıcaklık, halvet, kurutmalık, sıcak ve soğuk su deposu ile külhan bölümlerinden oluşmaktadır.

Erkek ve kadınların kullanabileceği şekilde tasarlanan bu yapıların Osmanlı toplum hayatında çok önemli bir yeri vardır. Hamamlar, temizliğin yanında doğum, evlilik, sünnet gibi birçok sosyal olaya da mekân teşkil ederek Türk kültürünün önemli bir parçası olmuştur. Bu yapılar, hem bir toplumsal ihtiyaca cevap vermiş hem de toplumsal ilişkilerin gelişmesinde çok önemli roller üstlenmiştir.

Bu mekânlarda yaşananlar, toplum hafızasında canlı bir şekilde tazeliğini her zaman korumuştur. Bu hayat tecrübeleri, zamanla çeşitli âdet ve inançlarla birlikte toplumda hamamla ilgili bir kültür birikiminin doğmasını sağlamıştır. Bu tecrübeler, bugün bile halk arasında "hamam kültürü" olarak adlandırılmaktadır. Hem bir toplumsal ihtiyaca cevap veren hem de toplumsal ilişkilerin gelişmesinde çok önemli roller üstlenen hamam kültürü, Anadolu'nun birçok yerinde hâlâ canlı bir şekilde yaşatılmaktadır.

Divan Edebiyatında Hamam Kültürü

Toplumsal hayatın her alanından malzemeler olarak şekillenen Divan şiirinde, Osmanlı toplum hayatında önemli bir rolü olan hamamla ilgili birçok kelime ve tabiri bulmak mümkündür. Divan şairleri için hamamlar, özellikle kış mevsimlerinde, bir araya gelip eğlenerek sohbet meclisi kurdukları başlıca mekânlar arasında karşımıza çıkar.

Divan edebiyatı, sosyal hayatın her alanından malzemeler olarak şekillenen bir edebiyattır. Bu gelenek içerisinde yetişen şairler, mensup oldukları topluma ait birtakım kültürel unsurları canlı bir şekilde eserlerine yansıtılmışlardır.

İçinde yaşadıkları toplumun birer ferdi olan divan şairleri için sosyal hayatın önemli bir parçası durumundaki hamam ve hamam sefaları, zaman zaman şiir için vazgeçilmez bir malzeme teşkil etmiştir. Eski hayatın zevkleri arasında mühim bir yer tutan hamam, hemen her şairin Divanında -en ağır başlı şairler de dâhil olmak üzere- hiç olmazsa birer manzumeye konu olmuştur.³

² Yalçın Şen, *15.-17. yy. Arası İstanbul'da Yapılmış Hamamlarda İşlev Değişikliklerinin Mimariye Yansıması*, Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 31.

³ Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 275.

Osmanlı toplum hayatının vazgeçilmez bir toplumsal eğlence ve temizlenme mekânı olarak karşımıza çıkan hamamlar ve bunların temelinde oluşan kültürel birikim, kendileri de buraların müdavimleri arasında olan ve buralarda eğlence ve şiir sohbetleri yapan divan şairleri için vazgeçilemeyecek ilham kaynaklarından biri olmuştur.

Sadece sohbet edip eğlenmenin yanında pek çok spekülasyonlara ve renkli dedikodulara da sahne olan bu ilginç mekânın macerası, her yanıla şairler kadar, okurların da ilgisini çekmiştir. Doğal olarak, yalnızca erkeklerin macerasının yer aldığı erkek hamamlarında yapılan eğlencelerin kimi zamanlarda aşırılığa kaçması, günlerce süren dedikoduları, hatta bu dedikoduların sonucu olarak hamamların bir emirle bir gecede yıktırılması, ilgi çekici önemli olaylardandır.⁴

Divan şairleri, mensup oldukları edebiyatın kurallarına da bağlı kalarak hamamlarda yaşayıp gördüklerini ve buralarda kullanılan birçok eşyayı, çeşitli tasvirler içinde onlara birtakım anlamlar yükleyerek değişik şekillerde şiirlerinde başarıyla kullanmışlardır. Bu kullanım, tamamen hamamı konu alan müstakil şiirler şeklinde olabildiği gibi beyitler şeklinde de karşımıza çıkmaktadır.

Hamam ve hamamcılıkla ilgili bazı ifade ve kelimeler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de hâlâ kullandığımız "hamam gibi, hamama giren terler, eski hamam eski tas, hamamcı olmak, hamamın namusunu kurtarmak, han hamam sahibi (olmak), iki çıplak bir hamama yakışır, karı malı hamam tokmağıdır, külhancının beyliği hamamcılık demişler, yedi kubbeli hamam kurmak, tası tarağı toplamak, eski hamam eski tas, berberin solumazı tellağın terlemezi kahvecinin söylemezi, hamam suyu ile misafir ağırlandırmaz, hamamda kurnası düğünde sediri belli, hamam kubbesi gibi er sesi aksettirir, hamama gider kurna beğenmez düğüne gider zurna beğenmez"⁵ gibi birçok atasözleri ve deyimlerimize de girerek geçmişten günümüze dil hazinemize zengin bir malzeme teşkil etmiştir.

Divan edebiyatında, çeşitli nazım şekilleri içerisinde hamam ve hamam eğlencelerinin konu alındığı şiir türüne ise hammamiye denilmektedir.⁶

Daha çok mesnevilerde bir bölüm veya pasaj halinde bulunan eski hayatın zevkleri arasında önemli bir yeri olan hamam sefalarının anlatıldığı hamam-nâmeler de yazılmıştır. Türk edebiyatında bu türde ilk hamam-nâmeyi 16. yüzyıl şairlerinden Deli Birâder namıyla meşhur olan Gazâlî yazmıştır. Şair, Kaplıca-nâme adıyla 25 beyitlik bir şiir yazmıştır.⁷

⁴ İdris Güven Kaya, "Türk Edebiyatında Hammamiyeler", *Uygurlardan Osmanlıya/Şinasi Tekin'in Anısına*, Simurg Yayınevi, İstanbul 2006, s. 229.

⁵ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>

⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 227.

⁷ Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB Yayınları, İstanbul 1996, s. 94.

Gazâlî'nin bu eserinin dışında Tâci-zâde Câfer Çelebi, Heves-nâme; Vücûdî ise Hayâl ü Yâr adlı mesnevilerinin küçük birer bölümlerinde o çağların hamam eğlencelerini renkli bir şekilde anlatmışlardır.⁸

Hamamla İlgili Terimlerin Divan Şiirinde Kullanımı

Şairler, hamamlarda görülen güzelleri ve hamamda yapılan eğlenceleri canlı bir şekilde anlatırken hamam ve hamamla ilgili kelimeleri, çeşitli edebî sanatlar içerisinde onlara farklı anlamlar yükleyerek şiirlerinde bolca kullanmışlardır. Bu kelimelerin şiirlerde kullanımına verilebilecek bazı örnekler başlıklar halinde aşağıya alınmıştır.

Hamam:

Divan şiirinde hamamlar, âşıkların sevgililerini görmeyi ve onlarla buluşma ümidini canlı tuttıkları mekânlardan biri olarak karşımıza çıkar. Âşık, sevgilisini ya hamamda görerek mutlu olup ona methiyeler düzecek ya da onunla görüşüp buluşma ümidiyle hamamı mesken tutacaktır. Birçok divan şairi, bu düşünce çerçevesinde hamam ve hamamla ilgili birçok kelimeye çeşitli anlamlar yükleyerek şiirlerinde kullanmıştır.

Bu mimari yapılar bazen şairler tarafından teşbih, teşhis, tenasüp gibi çeşitli sanatlarla birlikte bazı düşüncelerin açıklanmasında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Hamamlar, bazen âşığın yerine geçip sevgiliye kavuşmak için can atar; bazen de âşıkların bir türlü kavuşamadığı sevgiliye kavuşma sevincini ve heyecanını yaşar.

Aşağıdaki beyitte Hayretî, kişileştirdiği hamamı kendisine yıkanmaya gelen bir güzele âşık ettirip gözyaşları döktürerek ağlatır:

Bir semen-sîmâyı seyr itdüm bugün hâmmâmda
‘Âşık olmuş ağlayup yaşlar döker hâmmâm da (Hayretî, G. 411/1)⁹

Yine başka bir beyitte şair, kimsenin kavuşamadığı sevgilisini hamamın soyup koynuna aldığını belirtir:

Lebünden büse almadı kimesne câmdan ğayrı
Şoyup koynına komadı seni hâmmâmdan ğayrı (Hayretî, G. 431/1)

Nâbî, gül boylu sevgilinin organlarındaki uyumu gören hamamın içinin ona kavuşmak için yandığını söyler:

Görüp tenāsüb-i a‘zāsın ol gül-endāmuñ
Yanar derünü haridâr-ı vaşla hâmmāmuñ (Nâbî, G. 421/2)

⁸ İskender Pala, *Ag.e.*, s. 228.

⁹ Örnek verilen beyitler, divanların kaynakçada verilen baskılarından alınmış olup kısaltmalardan sonra verilen sayfa ve beyit numaraları bu baskılara aittir.

Mesîhî ise içinin yangınıyla gökyüzünün hamama döndüğünü, güneş ve ayın ise bu hamamda çıplak dolaştığını söyler:

Sūzumla döndi ḳubbe-i ḥammāma āsumān
Mîhr ile māhî gör nice ‘üryān olup gezer (Mesîhî, G. 557/3)

Aşağıdaki beyitte Fehim, cehennemle kıyasladığı aşk ateşiyle yanan gönlünü; yedi halvete sahip, yedi kubbeli bir hamama benzetir:

Heft dūzaḥ dil-i pür-tābuma nisbet ferdā
Yedi ḥalvetlü yedi ḳubbelü ḥammāmumdur (Fehîm, K. 12/10)

Hamamda her türlü insanın bir arada olması, mahşer günündeki insanların bir arada olmasına benzer:

Ḥammām içini beñzedirüm cāy-ı maḥşere
Kim olur anda şāh gedānuñ ber-ā-beri (Ş. Yahyā, G.410/4)

Gece gündüz sevgilinin aşkıyla yüreği yanan âşık, bir hamam olup onu kucağına almayı hayal eder:

Kāşki yansa yaḳılsa yüregüm leyl ü nehār
O mehi çekmede āgūşuma ḥammām olsam (Ahmet Bādî, G. 111/2)

Üsküplü İshak Çelebi, seher vaktinde periye benzettiği sevgilisiyle Vefâ Hamamı'nın halvetinde yalnız kalmayı hayal eder:

Seḥer vaktinde rindāne Vefā ḥammāmına düşsek
Hemān tenhāca ḥalvetde ben olsam ol perî olsa (İshak Çelebi, G. 224/2)

Hatta onun hamama girmesi karşılığında yüzünü örtü, başını ise hamamın eşik taşı etmeyi bile göze alır:

Yüzüm ḥammāma ferş idüp başum itsem eşik taşı
Der-i şādî açılrsa üstüme ḥammāma girseñ sen (Yakîmî, G. 143/5)

Sevgilisini zahmetsizce öpmek isteyen Zâtî, onun hamamında yüzünü döşeme yapmaya razıdır:

Her gāh bî-tekellüf öperdük ayağımı
Ḥammāmına anuñ yüzümüz ferş ola idi kāş (Zâtî, G. 599/3)

Enverî, dünyaları verseler bile sevgiliye kavuşmanın hamamından çıkmayacağını söyler:

Bütün dünyā virürseñ çıkmazın hammām-ı vaşlundan
Meşeldür ey perî hammāma dirler nısf-ı dünyādur (Enverî, G. 35/4)

Âşık, bazen zarar görmemesi için bazen de sevgilisini kıskandığı için onun hamama gitmemesini ister. İshak Çelebi, nazik bedeninin dayanamayıp buluttan nem kapacağını söyleyerek sevgilisine hamama sık girmemesini söyler:

Ol beden nāzük durur döymez bulutdan nem kıpar
Böyle çok çok girme gel hammāma çoklar sevdiğüm
(İshak Çelebi, G. 185/3)

Âşık, gümüş tenli sevgilinin hamama girmesi karşısında kıskançlıktan gözyaşlarıyla vücudunu yıkar:

Zarîfî cism-i zerrînüm hasedden āb-ı eşküm yur
Şoyunup koyunına girdükçe hammāmın o sîm-endām (Zarîfî, G. 209/5)

Parlak vücudu kirlenen sevgili, âşğın gönül hamamında keselenerek temizlenir:

Endām-ı ziyā-perveri kirlendi o şūhuñ
Hammām-ı dil-i āşıka girdi keselendi (Hafîd, G. 252/9)

Nedîm, sevgilinin güzelliğini seyretmek ister. Bunun için mekân önemli değildir. Onu göreceği yerin gül bahçesi değil de hamam olması bir şeyi değiştirmez. Önemli olan sevgiliyi görmektir:

Hüsünü seyreyleyim de gördüğüm yer ol gülü
Gülsitān olmazsa hammām olsa da māni^c degül (Nedîm, G. 76/3)

Hamamlar, bazı zamanlarda hastalıklara tedavi aracı olarak da görülür. Hasta gönlüne seslenen Atâyî, derdine çare olarak sevgilisinden aşkının hamamında terlemesini tavsiye eder:

Ey haste gönül ister iseñ derdüñe çāre
Germ-ābe-i ‘aşkında o yārūñ dañi terle (N. Atâyî, G. 206/4)

Hamamlara hasta olan bir insan girse derdine çare bulur, orası hamamdan ziyade bir şifa yurduna benzer:

Aña bir haste ādem girse derdinden bulur şıhhat
Degül hammām bu dārü'ş-şifā-yı feyẓdir gūyā (Nedîm, Kt. 55/7)

Halvet:

Halvet, hamamların bir veya birkaç kişinin yıkanabileceği büyüklükteki sıcak bölümdür. Divan şairleri için bu bölüm, genellikle sevgiliyle birlikte olmanın veya onu görmenin hayalinin canlı tutulduğu mekânlardır.

17. yüzyıl şairlerinden Zârî, hamamda tellâka benzettiği sevgiliyle halvette yalnız kalmanın hayalini kurar:

Tene germiyyet-i hammâm nerm itdükde gâyetde
Düşürsem ol şanem-i dellâki tenhâ ıŖŖı ħalvetde (Zârî, yk. 120b)

Sâbit'e göreyse peri yanaklı sevgilinin naz ve edayla halvette dolaşması, hazinelere bedeldir:

Ĥalvetde bir ħazîne deger ol perî-ruĥuñ
‘Uryân iken kirişmesi ġunc u dilâl ile (Sâbit, G. 319/5)

Ulvî, gümüş tenli sevgilisini halvette yabancılarla görmesi halinde bedeninin külhan gibi yanacağını söyler:

Ĥün görem ħalvetde ol sîmîn-teni aġyârile
Nâr-ı ġayretten tenüm külĥân gibi süzân olur (Karaman, 2008:89)

Nihânî, halvette sevgilisinin futasını sıktığı için natırın başının belaya girdiğini söyler:

Şıkdı ħalvetde bulup fütasını nâtır anuñ
Uġradı ħoçduġiün bâr-ı ser-encâma fûta (Nihânî, yk. 18b)

Aşağıdaki beyitte halvet kelimesini tevriyeli kullanan Şeyhülislam Yahya, nur görmek isteyen zahidin hamamda parlak aya benzeyen güzele bakmasını ister:

Ĥalvetde nûr görmek ise ħaşdı zâhidüñ
Ĥammâm içinde görsün o mâĥ-ı münevveri (Ş. Yahyâ, G.410/2)

Sabâyî ise rakibin halvette sevgiliyle zevk sürmesinin üzüntüsünü yaşar:

İz azıtmış it gibi yollarda yilerdi raħîb
Zevħ iderdi degme ħalvetde Şabâyî yâr ile (Sabâyî, G.104/7)

Camekân:

Hamamlarda soyunulan camlı bölümlerdir. Hamamların en gösterişli yeridir. Genellikle âşıklar için sevgiliyi görme imkânının olduğu bölümdür. Çünkü sevgili, sahip olduğu bütün güzellikleri burada sergilemektedir.

Hamamda sevgilinin olduğu camekân bölümüne gelen kişi o kadar mutlu olur ki hatırında zerre kadar gam kalmaz:

Kalur mı zerrece gam hâtırında
Gelen mesrûr olur bu cāmekāna (Rezmî, T. 20/5)

Camekânda sevgilinin müşterisi o kadar çoktur ki Câzim burada kendine yer bulamaz:

Ĥammām-ı ‘aşkınuñ o kadar müşterisi çok
Ārām-ı cāmekān-ı merāma mecāl yoķ (Câzim, G. 173/2)

Mûhyî, aşağıdaki beyitte camekân bölümünün, hamamlarda eğlencelerin düzenlendiği bir yer olduğuna dikkat çeker:

N’ola geldükçe dil-i germüme gelseñ sîneme
Kim gelür ĥammāma olur cāmekān eglencesi (Muhyî, 614/3)

Vücûdî ise güneşi camekâna; feleği de hamamın camına benzetir:

Var idi ol ĥaremde bir ĥammām
Cāmekānı güneş felek aña cām (Vücûdî, B. 1788)

Külhan:

Külhan, hamamın ateş yanan en sıcak bölümüdür. Âşıkların aşk ateşiyle yanan bedenleri külhana benzetilir.

Ayıntablı Hâfız hamamdan çıkan sevgili karşısında kendisini, ateşinin dumamı göklere çıkan bir külhana benzetir:

Ĥırām itdükçe ol serv-i seĥer ĥammām-ı gülşenden
Çıkar eflāke dūd-ı âteşim bu cism-i külhāndan (Hâfız, G. 223/1)

Aşağıdaki beyitte Fehîm, kendisini evi yanmış, ateşten gömlek giyen bir fakire benzetirken; cehennemın aslının ise kendi külhanından bir kıvılcım olduğunu iddia eder:

Bir gedā-yı ĥāne-sūzam şu‘le-pirāhen çü aĥker
‘Aşl-ı dūzaĥ bir şererdür dūdmān-ı külhānumdan (Fehîm, G. 238/2)

Sevgilinin yanağı, renk itibarıyla ateşe benzer. Parlak ve yakıcıdır. Fehim de aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzünün aksiyile yeryüzünün gül bahçesine, sıcaklığıyla da gökyüzünün bir külhana dönmesine şaşılmamasını söylüyor:

‘Aks-i rūyuñla zemīn gülşen olursa ne ‘aceb
Tāb-ı mihrüñle felek külhān olursa ne ‘aceb (Fehīm, G. 16/1)

Belîğ’e göre âşık olan kişi rahat yatağını bırakmalı, ateş kuru gibi külhan yatağında yatmalıdır:

Nār-ı ‘aşk ile yakup maḥv eyle rāḥat pisterin
Dāne-i aḥker gibi ḥākister-i külhānda yat (Belîğ, G. 19/ 6)

Süheylî’ye göre sevgiliyle buluşmanın yolu, külhan gibi ayrılık ateşiyle her daim yanmaktan geçmektedir:

Ḳoynuma girsün perīler dir iseñ ḥammāmveş
Āteş-i hecr ile her dem yan yaḳıl külhen gibi (Süheylî, K. 13/8)

Fuzûlî ise külhan köşesini saltanat döşegine tercih eder:

Ey Fuzûlî odlara yansın bisāt-i saltanat
Yeğdür andan Ḥaḳ bilir bir gūşe-i külhān baña (Fuzûlî, G. 11/7)

Sâbit, kış sarayı olan mihnet külhanında, sevgilisinin soğukluğunu görüp canını yüzünün güneşiyle ısıtır:

Serdî-i mihrin görüp cānum ışıandı mihrine
Külhān-ı miḥnette kim kāşāne-i deydür baña (Sâbit, G. 5/4)

Hâletî, gönlü hamamın külhanı gibi durmadan yandığı için dertlilerin fitillerini gönlündeki bu ateşten yaktıklarını iddia eder:

Hep çerâğı derd-mendān-ı belā bizden yaḳar
Külhen-i ḥammām-veş zîrā söyünmez odumuz (Hâletî, G. 304/4)

Gönlünü külhan gibi ayrılık ateşiyle doldurduğunu söyleyen Haşmet ise sevgilisinden, kendisini artık hamama kabul etmesini ister:

Külhen-āsā dili pür-āteş-i hicrān etdik
Gayrı ey şūḫ bizi ḳoyma mısın ḥammāma (Haşmet, G. 227/4)

Cehennemlik:

Hamamları ısıtmaya yarayan ve hamamların altında bulunan kapalı ve geniş ocaktır.

Seyyid Vehbî aşağıdaki beyitte cehennemlik kelimesini, hem hamamları ısıtmaya yarayan bölüm; hem de yaptığı işlerden dolayı cenhennemi hak eden kişi anlamıyla tevriyeli kullanır:

Germ olup yâr-ile çok işler ider ey Vehbî

Bu ‘amellerle cehennemlige beñzer ħammām (Seyyid Vehbî, yk. 50a)

Ziyâî ise feleği hamama benzettiği aşağıdaki beyitte kendi göğsünü bu hamamın külhanma, rakibi cehennemliğine, yıldızları ise tavanındaki küçük pencerelerine benzetir:

Ziyâ’î sinemüz külĥān raķīb-i seg cehennemlik

Felek ħammāmına cām oldu encüm keĥkeşān kārız (Ziyâî, G. 179/5)

Tüteklik (Tüfeklik):

Hamamlarda sıcak hava ve duman dolaşımını sağlamak amacıyla duvar içinde bırakılmış olan özel künktür.

Aşağıdaki beyitte Muhyî, ağzını hamamlarda sıcaklığın ayarlanmasını sağlayan tüfenge(tüteklik) benzetmektedir:

Ağzum açup eyledükçe āh artar sūz-ı dil

Ṭañ mı ħammām işşısı artar açuķ olsa tüfeng (Muhyî, G. 610/7)

Hamam Kütüğü:

Hamam kütüğü, külhanı yakmakta kullanılan iri odundur.

Rüyasında sevgilisini kucakladığını sanan Tırsî, kucakladığı nesnenin bir kütük olduğu gerçeğini anlamakta gecikmez:

Düşde miyān-ı yâri ķoçdum ĥayāl iderdüm

Ĥammām kütügi imiş eylermişüm der-āğūş (Tırsî, G. 91/3)

Havuz:

Hamama gelenlerin soyunma odasında kenarında oturdukları fiskiyeli bölümdür.

Şûhî’ye göre havuz, hamama gelen sevgilinin kenarında oturmasıyla âşıkların bir türlü elde edemediği sevgiliye kavuşma mutluluğunu yaşar:

Der-kenār eyledi ol serv-ḳadi bāğına ḥavz
 Dökdü yüzler şuyını yüz süre ayağına ḥavz
 Aḳdı ṭuruldı biraz baḳdı yüzi ağına ḥavz
 Az ḳaldı ol perīyi çeke ḳucağına ḥavz
 Ṭoydı şu mālikinüñ burdı ḳulağına şitāb (Şûhî, yk. 56b)

Sâbit ise şadırvanından saf sular akan havuzun kenarının dünyalara bedel olduğunu düşünür:

◊av≥uñ kenârı «alvet iken biñ cihân deger
 Şâd-ı revân-ı jâlem o âb-ı zülâl ile (Sâbit, G. 319/14)

Fuzûlî, sevgilinin ayak basmasıyla havuzun onun ayağını öpme şerefini elde ettiğini söyler:

Oldı pā-būs-ı şerīfiyle müşerref leb-i ḥavz
 Buldı dildâr-ı lâṭifiyle ziyâ dīde-i cām (Fuzûlî, G. 182/4)

Şadırvan:

Genellikle hamamların camekân bölümünde bulunan, çevresindeki musluklardan ve ortasındaki fiskiyeden su akan havuzdur.

Ulvî, camekânda sevgiliye hizmet amacıyla onun ayağına su döken gözlerini şadırvana benzetir:

Pâyına şu ḳoymada ol dilberüñ ḥammâmda
 Câme-kân içre dü-çeşmüm iki şâdırvân olur (Karaman, 2008:89)

Tâci-zâde Câfer Çelebi'ye göre ise sevgilinin güzelliğine bakan şadırvanların ağızları sulanır:

Baḳup endāmına her bir perīnüñ
 Şulanur ağızı şâdırvânlarınıñ (Kaya, 2006)

Cam:

Hamamların içerisini aydınlatmak için kubbelerin üzerindeki göz şeklinde küçük cam pencerelerdir.

Ateşli göğsünü bir hamama benzeten Mesîhî, gözlerini bu hamamdaki camlara benzetir:

Od urup sīnemi ḥammām itdi
 Gözümden aña iki cām itdi (Mesîhî, Şehrengiz B. 147)

Aşkın sıcaklığıyla terleyen Zâtî, kendini hamama benzetirken; gözlerinden akan yaşları da buhardan dolayı hamamdaki camlarda oluşan sulara benzetir:

Ĥammām gibi başuma çıkdı buhār-ı ışk
Dökse aceb mi dīdelerüm cām gibi yaş (Zâtî, G. 599/4)

Revânî de hamamın cam gözleriyle sevgilisini izlemesinden korktuğunu belirterek ondan hamama gitmemesini ister:

Dīde-i cām ile endāmuñı seyr eylesesün
Varma ey sīmīn-beden nāz ile ĥammāma daĥı (Revânî, G. 480/4)

Şerîfî, ise hamamın tavanındaki bu küçük cam pencereleri, gümüş tenli güzellikle birlikte olduğunu gökyüzüne göstermek için koyduğunu söyler:

Sīm-tenlerle meger germ olduñ ey ĥammām sen
Pīr-i arĥa gör diyü gözlük tutar cāmuñ senüñ (Şerîfî, G. 209/3)

Lüle:

Hamamda ucundan su akan musluksuz boruya denir.

Aşağıdaki beyitte Nâbî, hamamdaki saf, tatlı su akıtan lüleyi; feyiz kalemine benzetir:

Her lülesi Nâbî kalem-i feyz mişālî
İcrā-yı zülāl itmede pākīze-zebāndur (Nâbî, G. 208/9)

Haylî, gümüş vücutlu güzel ne zaman hamama girip kendini gösterse lülenin ağzının suyunun akacağını söyler:

Arz-ı pehlü ideyin girse kaçan ĥammāma
Akıdur ağzı şuyın lülenüñ ol sīm-endām (Boysak, 2007:432)

Zârî, ayrılık köşesinde vuslat arzusuyla döktüğü kanlı gözyaşlarının, göz kirpiklerinin lülesinden aktığını söyler:

Hevā-yı vuşlatuñla tās tās eşk-i dem-ālūdum
Akıtdı lüle-i müjgān-ı çeşmüm künc-i firĥatde (Zârî, yk. 120b)

Ahmet Paşa da gözlerini su akıtan bir lüleye benzetir:

Gözümüñ lülelerin Hamza-i dellāk aķıtur
K'ayağı toprağıdır yüz şuyı ĥammāmlara (Ahmet Paşa, G. 272/2)

Muhyî'ye göre sevgili hamamda terleyince sanki lüleden gülsuyu akar:

Şahn-ı hammâmda ʿaraḡ-rîz olduġınca ol ḡabîb
Mâ-i güller aḡıdur şan lüle-i âb-ı revân (Çetinkol, 2004:114)

Kurna:

Hamamda musluk altında bulunan, içinde su biriktirilen; yuvarlak, mermer veya taştan yapılan küçük teknedir.

Aşağıdaki beyitte Meʿâlî, meyhaneyi bir hamama; bu hamamdaki suyu içkiye, kurnayı küpe, tası da kadehe benzetmektedir:

Şuyı mey kurnası küp tāsı bāde
Meʿālî mey-kede hammâma beñzer (Meʿâlî, G. 235/5)

Sabun:

Hamamda vücut temizliğinde kullanılan temel temizlik maddesidir.

Sâmî, günah kirinden temizlenmek için gönülde ateş olması gerektiğini, hamam olmadan da istiğfar sabununun fayda etmeyeceğini söyler:

Sînede sūziş gerek çirk-i güneḡ pāk olmaġa
Eylemez şābūn-ı istiġfār eşer hammâmsuz (Sâmî, G. 54/2)

Kese:

Vücuttaki kirleri ovarak çıkarmak için kullanılan bezdir.

Aşağıdaki beyitte Fuzûlî, (hamamda) inci taneleri gibi terler döken sevgiliyi görenlerin bu taneleri almak için ellerini keseye attıklarını ifade eder. Beyitte kese, tevriyeli olarak hem hamam kesesi hem de para çıkımı anlamına gelebilecek şekilde kullanılmıştır:

Şandılar kim şatılır dāne-i dürr-i ʿaraḡı
Urdu el kîseye çoḡlar kılıp endîşe-i ḡām (Fuzûlî, G. 182/5)

Hafîd, vücudu kirlenen güzelin aşğın gönül hamamında keselendiğini söyler:

Endām-ı zîyâ-perveri kirlendi o şūḡuñ
ḡammām-ı dil-i aşıka girdi keselendi (Hafîd, G. 252/9)

Misk kokulu kese, sevgiliye sürünmek ister; lif ıstırap çekerken sabun da bu lifte ezilir:

İstedi kîse-i müşġin sürine dilbere çün
Pîç ü tāb eyledi lîf aña ezildi şābūn (Demirel, 2005:394)

Tas:

Hamamda vücuda su dökmeye yarayan kaptır.

Zârî, sevgiliye kavuşma arzusuyla göz kirpiklerinin lülesinden tas tas kanlı gözyaşı dökmeye hazırdır:

Hevâ-yı vuşlatuñla tās tās eşk-i dem-ālūdum
Akıtdı lüle-i müjgân-ı çeşmüm künc-i firqatde (Zârî, yk. 120b)

Yakînî ise servi boylu sevgilisinin hamama girmesi hâlinde; gözünün tasından onun ayaklarına su akıtacağını ifade eder:

Gireydi nâz-ile hammâma ol serv-i sehî-ķâmet
Ayacağına su ĩşâr ider-idüm tās-ı çeşmümden (Yakînî, G. 143/3)

Sevgili vücudunu ve saçını temizlemek için tasını ve tarağını beraberinde hamama götürmeyi unutmaz:

Taḥḥîr-i cism ü perçemi kaçdıyla mûğ-beçe
Hammâma naql eyledi tās u tarağını (Pertev, G. 559/6)

Futa:

Futa, peştamalların ipekten yapılanlarına denir. Hamamda yıkandıktan sonra kurulanmak için kullanılan bir eşyadır. Müşterilere beyaz-kırmızı peştamal verilir, gri-siyah peştamallar hamam nizamnamelerinde belirtildiği gibi, hamamda çalışanlarca kullanılırdı.¹⁰

Nâilî'ye göre mavi renkli futa içindeki sevgilinin nurdan gölgesini âşığı fark etmesi mümkün değildir:

Nürdan sâyeyi âşık nice fark etmek olur
Nilgün fütada endâma itdükçe nigâh (Nâilî, G. 334/4)

Siyah futa içindeki sevgili, mihenk taşına çalınan, işlenmemiş gümüşe benzer:

Bilündeki şu siyeh fûta seçdi endâmuñ
Çalındı şan meheke sîm-i nukre-i hâmuñ (Nev'î, G. 256/1)

Futa, sevgiliyi bir kerecik kucaklamak için isteyerek binlerce kere hamama girer:

Yine bir def'a naşîb ola қоçam diyü seni

¹⁰ Celal Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, III. Fasikül, cilt II, İstanbul 1957, s. 693.

Günde biñ kerre girer ʿıŝkile ʰammāma fūta (Nihānī, yk. 18b)

Dünyanın parlak süsü olan sevgili ne zaman futasını giyse ay, utancından bulutların arkasına saklanır:

(Yakîmî, G. 143/4)

Na'lin:

Hamamlarda kullanılan üstü kayışlı, tabanı yüksek, ağaçtan yapıma takunyalara denir.

Naz na'line binip işve kadehini çeken sevgili, öfke kılıcıyla Sâbit'i öldürmelidir:

Na'lin-i nāza bindi çeküp cām-ı ʿıŝveyi
Öldürmesin mi Şābiti tiğ-i celāl ile (Sâbit, G. 319/15)

Âhir zaman fitnecisi olan güzel, ayağını na'line basınca ona düşkün olanlar kıyametin koptuğunu sanırlar:

Başdı pāyin na'line ol fitne-i āhîr zamān
Mübtelâlar didiler ʰopdı kıyāmet el-amān (Fasîhî, Musammat V/4)

Tellak:

Tellak, hamamlarda müşterileri ücret karşılığında yıkayıp keseleyen kişilerdir ki eskiden yakışıklı olmasına büyük bir önem verilirdi. Tellağı güzel olan hamam daha çok müşteri çekerdi.¹¹

Şairler bazen sevgililerini, bazen de rakiplerini tellaklara benzeterek şiirlerde çeşitli anlam ilgileri kurarlar.

Perilerin hamamlarda yaşadığı inancından yola çıkan 15. yy. şairlerinden Necâtî, tellağa benzettiği sevgilisini peri yerine koyar:

Görelî luṭfile sen sîm-beden dellâki
Bildük anı ki girermiş perî ʰammāmlara (Necâtî, G. 464/3)

Âşıklar, sevgililerinin hamama gitmelerini bazı zaman istemezler. Çünkü rakip, tellak sıfatında hamamda fırsat kollamaktadır.

Aşağıdaki beyitte Behiştî, rakibin tellak suretinde hamamda sevgilisine ulaşma ihtimalinin sıkıntısını yaşamaktadır:

Raḳîb-i seg saña yapışmağa ʰammāmda tenhâ

¹¹ Ergin Taner, *Osmanlı Esnafı: Ticari ve Sosyal Hayat*. Ankara 2009, s. 314.

Varup dellāk ola diyü giriftār-ı melâlem ben (Behiştî, G. 385/3)

Şair, bir başka beyitte ise sevgilisinin hamama gitmesinden gam yemeyeceğini ancak rakip olma ihtimali olan tellaktan korktuğunu söyler:

Kaçan hammâma girseñ ğayrı yerden ğam yimez ‘âşık
Hemân ‘âlemde ey nâzük-beden dellākden kırkar (Behiştî, G. 177/2)

Şairin korktuğu başma gelir. Çünkü rakip tellağın elini sevgilinin saçlarında gördüğü için başından aşağı kaynar sular dökülmüş gibi olur:

Dest-i dellâki görüp ol zülf-i ‘anber-fâmnda
Başuma kaynar şular koydı duşa hammâmnda (Behiştî, B. 31)

Nâşid ise hamamda gördüğü güzellerin, tellağa karşı gönül ilişkisinin olmasından korkmaktadır:

İki meh gördüm yine germ-âbede halvet-nişîn
Var şıcağı derler ammâ kırkarum dellâkine (Nâşid, G. 88/2)

Kadınlar hamamında natır olan rakip, sahip olduğu soğuklukla temmuz ayında bile hamamı kışa çevirir:

Meh-i temmūzda gâhî olur sermâye-i sermâ
Raķīb-i bāridüñ hammâma nātır oldıgındandır (Mehmed Hâlis, G. 45/6)

Nâbî ise sevgiliyi seyretmek amacıyla gümüş tenli sevgilisine seslenerek kendisini hamamda natır yapmasını ister:

Ten-i sîmînüñi seyr itmek ümîdiyle beni
Kaŋğı germ-âbeye nātūr ideceksin bilmem (Nâbî, G. 524/7)

Âşıklar, tellakin gümüş tenli güzeli ovduğunu görünce kıskançlıktan ağızları eğrilir:

Püş-ti sîmînini dellāk ovduğınca ol mehüñ
Reşklerinden mübtelâlar kâmu olur kec-dehân (Çetinkol, 2004:114)

Hamamla İlgili Gelenek, Görenek, İnanış ve Bazı Uygulamalar

Türk toplum hayatında hamamlar, temizlik gibi önemli bir ihtiyaca cevap vermelerinin yanında; birtakım uygulama, inanış ve geleneklerin doğmasına da zemin hazırlamıştır. Bazı özel günlerde hamamlarda toplantılar düzenlenmiş, çocukların doğumlarının 40. günü akraba, konu, komşu hamama davet edilmiş, yemekler yenilip

toplucu eğlenilmiştir. Bu toplantılar ayrıca nişan, düğün gibi özel günlerde de tertiplenmiştir.

Bütün bu uygulamalar, geçmişten günümüze Türk toplum hayatında hamam kültürü denilen bir anlayışın doğmasını sağlamıştır. Bu kültüre ait birçok unsur, şiirlerini şekillendirirken toplum hayatından mümkün olduğunca yararlanan Divan şairlerimiz tarafından da ihmal edilmeyerek çeşitli sanatlar ve ifade şekilleriyle şiire konu edilmiştir.

Sabun Köpüğünden Baloncuk Uçurma

Günümüzde hâlâ çocuklar tarafından oynanan sabun köpüğünden baloncuk uçurma oyunu, hamam kültürünün bir ögesi olarak şiirlerde karşımıza çıkmaktadır. Köpük uçurma diye adlandırılan bu oyun, hamamda sabun köpüğü ile dolu ellerden nefes gücü ile hamamın kubbesine doğru balon kabarcıkları çıkarmak suretiyle oynanan bir oyundur.¹²

Aşağıdaki beyitte peri gibi güzel sevgilisine seslenen Zâtî, ondan tıpkı hamamda köpük uçurur gibi başını kesip gök kubbeye atmasını ister:

Pür-hevâdur başımı kes kûbbe-i eflâke at
Ey perî hâmmâmda tût kim uçurduñ bir hâbâb (Zâtî, G. 257/4)

Şair Enverî de periye benzeyen sevgilisine seslenerek “Güneş, felek burcunda zerrece ısınmasın; ey peri, hamamda güya bir su kabarcığı uçurduğunu farz et” diyerek hamamda oynanan köpük uçurma oyununa dikkat çekmektedir:

Zerrece germ olmasun burc-ı felekde âfitâb
Ey perî hâmmâmda güyâ uçurduñ bir hâbâb (Enverî, G. 15/1)

Yenişehirli Belîğ, halvet köşesindeki sevgilinin ezilen sabundan hokkabaz kabarcıklar çıkararak oyun kurduğunu söyler:

Şîşe-bâzî-i hâbâb ile biraz kurdı oyun
Künc-i hâlvette görüp şanma o şûhı mevzûn (Demirel, 2005:394)

Vücûdî de Hayâl ü Yâr adlı mesnevisinde, feleğin sabah sabununu ezerek güneş gibi bir habab uçurduğunu söyleyerek bu oyuna dikkat çeker:

Şubh şâbûnını bulup ezrek
Gün gibi bir hâbâb uçurdu felek (Vücûdî, B. 1762)

¹² Muhammet Nur Doğan, “Klasik Türk Hayatında Osmanlı Hayatının İzleri”, *Eski Şiirin Bahçesinde*, Alternatif Yayınları, İstanbul 2005, s. 50.

Hamamdan Çıkarken Ayaklara Su Dökülmesi

Eskiden hamamdan yıkanıp çıkmak üzere olanların, ayaklarına bir tas soğuk su dökmeleri âdettendir. Aşağıdaki beyitlerde Fuzûlî, hamamdan çıkmak üzere olan servi boylu sevgilinin ayaklarına gözbebeklerinden devamlı yaşlar akıttığını söyleyerek bu âdete dikkat çekmiştir:

Çıkdı hãmmãmdan ol perde-i çeşmüm şarınup
Dutdı âsâyiş ile gûşe-i çeşmümde maķãm
Merdüm-i çeşmüm ayağına revãn şu dökdi
Ki gerek şu dökile servüñ ayağına müdãm (Fuzûlî, G. 182/8-9)

Vücûdî, Hayal ü Yâr adlı mesnevisinin hammamiye bölümünde selvi boylu, hoş yürüyüşlü sevgilinin hamamdan dışarı çıkmasıyla göz taşıyla ayağına su döküğünü söyler:

Taşra çıkdı çü serv-i hoş-reftâr
Kıldı ʿâlem dür-i duʿâyı nişâr
Tãs-ı çeşm ile hüsrev-i hâver
Koydı yârin ayağına şular (Vücûdî, B. 1892-1893)

Yine aşağıdaki beyitte Şeyhülislam Yahyâ, feleğın aya benzeyen sevgilinin ayağına su dökmek için parlak güneşi kendisine tas edindiğini söylemektedir:

Yahyâ şu koymağıçün ayağına ol mehüñ
Güyâ ki tãs idindi felek mihr-i enveri (Ş. Yahyâ, G. 410/5)

Perilerin Hamamlarda Yaşaması

Cinlerin çok güzel ve gösterişli olarak tasavvur edilen dişilerine halk arasında “peri” denilmektedir. Onları gören olmadığı için çok güzel ve çekici olduklarına inanılır. Çeşme, pınar ve hamam gibi yerler perilerin başlıca yurdu sayılır. İnsanlardan kaçır ve göze görünmezler. Bazı insanları kendilerine âşık etmeleri ve çeşitli görünüşler alabilmeleri, bir görünüp bir kayboluşları vs. özellikleriyle sevgilinin özelliklerini taşırlar.¹³ Perilerin başlıca mekânlarından biri olarak düşünölen hamamlar, bu özellikleriyle Divan şairleri tarafından çeşitli sanatlarla birlikte sık sık şiirlere konu edilmiştir.

Neyl’ye göre sevgilisinin hayalinin hamama benzeyen gönlünden gitmemesi normaldir. Çünkü periler, mekân olarak hamamları tercih eder:

Güzer itmekde hayâlün bu dil-i pür-tāba

¹³ İskender Pala, *A.g.e.*, s. 440.

Bir perîdür kim ola cilvegehi germ-ābe (Neyfî, B. 78)

Zâtî, insan görünce kaçan bir periye benzettiği sevgilisine seslenerek hemen gözden kaybolmamasını, hamamda kalıp biraz kendisiyle ilgilenmesini ister:

Ĥammāmda bir pāre qarār eyle bizümle
Niçün ivesin şuya mı düşdi şeker iy dost (Zâtî, G. 15/2)

Nev'i-zāde Atâyî de, periye benzeyen sevgilisi sayesinde hamamın şeref bulduğunu, onsuz hamamın bir anlamının olmadığını söyler:

Virdi ĥammāma şeref ol şanem-i sîm-endāz
O perî olmayacak āteşe yansun ĥammām (N. Atâyî, B. 48)

Pertev'e göre peri gibi güzel olan sevgilisi hamamda soyunduğunda cisimleşmiş nuru görülecektir:

Açsa ger cism-i laṭîfin ol perî ĥammāmda
Şan teşahhuş eyleyüp nūr-ı mücessem gösterür (Pertev, G. 67/6)

Hasmî ise peri yüzlü sevgilisiyle bir kerecik hamama girerek gönlündeki kirlerden temizlenmeyi arzular:

Ĥomazdım dilde evsāḥ u ġubār eyler idim taṭṭîr
Gireydik ol perî-peyker ile ĥammāma bir kerre (Hasmî, G. 313/3)

Hamam Kapılarına Havlu Asılması

Genellikle şehirlerin kalabalık cadde ve sokaklarında bulunan hamamların kapıları kapalı tutulur. Dükânlar arasında kalan kapıların önüne havlu veya peştamallar asılarak hamamların kapılarına dikkat çekilir.

Ayrıca, kadınlar ve erkekler tarafından değişmeli olarak kullanılan tek hamamların kapılarına asılan renkli bir havluyla, hamamın kullanım saatinin kadın veya erkeğe ait olduğu belirtilir:

İllā kim öpdüm oḡşadum ammā meʿāl yok
Ĥalvet ḡapısına asacaḡ peştemāl yok (Câzim, G. 173/1)

Hamamların Kış Aylarında Rağbet Görmesi

Hamamların halk tarafından sıkça rağbet görmesi ve hamamlarda eğlencelerin düzenlenmesi kış aylarında daha da artar. Divan şairleri için hamamlar, özellikle kış mevsimlerinde, bir araya gelip eğlenerek sohbet meclisi kurdukları başlıca mekânlar arasında gelir.

Gelibolulu Sun'î kış günlerinin geldiğini gönlüne hatırlatarak hamamın halvetinde sevgililerle sohbet etmesini ister:

Geldi kış eyyâmı her gice gönül halvet kılup
Eyle hammâmın perî-rûlarla turma şöhetin
(Gelibolulu Sun'î, G. 139/4)

18. yüzyıl şairlerinden Câzim, ayrılığın hararetinden hoşlanmasına şaşılmasını gerektiğini, çünkü kış aylarında hamam safasından daha güzel bir zevkin olamayacağını söyler:

Hecr ile 'âşıkâ hoş gelse harâret ne 'aceb
Kış günü zevk m'olur cilve-i hammâm gibi (Câzim, G. 343/3)

Göğsünü bir hamama benzeten Nev'î, kış mevsimi olmasına rağmen sevgilisinin soğuk davranarak hamama gelmemesini sorgular:

Niçün bâridlik eyler sîneye gelmezsin ey meh-rû
Şitâ vakti güzeller hazz ider hammâm seyrinden (Nev'î, G. 326)

Hamamların Ücret Karşılığında Kullanılması

Hamamlar belli bir ücret karşılığında kullanılır. Ayrıca hamam kesecileri tellaklar da yaptıkları bu iş karşılığında müşterilerinden ücret alırlar.

Fuzûlî, sevgilisinden hamam çıkışında ücret vermemesini ister. Çünkü şair, kendi canını ücret olarak vermeye hazırdır:

Müzd-i hammâm Fuzûlî virürüm cân naqdîn
Kılmasın şarf-ı zer ol serv-i kad ü sîm-endâm (Fuzûlî, G. 182/10)

Yenişehirli Belîğ, sevgilinin hamamdan çıkarken akçeler döktüğünü belirtirken hamamlarda ödenen ücrete dikkat çeker:

Çünkü hammâma giren kimse Belîğâ terler
Müzd-i hammâma döküp akçeleri ol dil-ber (Demirel, 2005:395)

Tırsî de hamamda iyi bir şekilde keselenmenin yolunun, tellakları bahşış yönünden iyi görmeden geçtiğini belirtir:

Hammâma varup kîse sürinmek diler iseñ
Dellâklara bak elli sekiz harcını pek tut (Tırsî, G. 25/6)

Sonuç

Hamamlar, tarihin her döneminde insanların beden temizliği ihtiyacına cevap veren mekânlar olarak karşımıza çıkar. Türk toplum hayatında da çok önemli bir yere sahip olan bu yapılar, sadece vücut temizliği için değil çok çeşitli eğlencelerin tertip edildiği bir mekân olarak da kullanılmıştır.

Hamamlar ve buralarda yaşananlar, toplum hayatında günümüzde de canlılığını koruyan, hamam kültürü denen bir birikimin doğmasını sağlamıştır.

Hamam ve hamam kültürüyle oluşan bu birikim, sosyal hayatın her alanından çeşitli malzemeler olarak şekillenen divan şiiri için önemli bir kaynak olmuştur. Divan şiiri geleneğinde yetişen şairler, hamam kültürüne ait bu zengin birikimden ilham alarak hamamların konu edildiği şiirler yazmışlardır. Hammamiye adı verilen bu şiirlerin dışında, hamamla ilgili bazı terimleri de çeşitli beyitlerde değişik sanatlar ve ifade şekilleri içerisinde sıkça kullanmışlardır.

Türk toplum hayatının en canlı ve renkli mekânları arasında yer alan hamamlar ve burada yaşananlar; birtakım uygulama, inanış ve geleneklerin doğmasına da zemin hazırlamıştır. Bu gelenek ve inanışları da dönemine ışık tutan divan şairlerinin şiirlerinde görmek mümkündür.

Sabun köpüğünden baloncuk uçurma, hamamdan çıkarken ayaklara su dökülmesi, perilerin hamamlarda yaşaması, hamam kapılarına havlu asılması, hamamların kış aylarında rağbet görmesi, hamamların ücret karşılığında kullanılması hamam kültüründen divan şiirine yansıyan birtakım inanç ve uygulamalardır.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Kenan, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgân Cunbur, *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- AMBROS, Edith, *Candid penstrokes: The lyrics of Me'âlî an Ottoman poet of the 16th century*, Berlin 1982, (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec. 29.2004 versiyonu)
- ARSEVEN, Celal Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, III. Fasikül, cilt II, İstanbul 1957.
- ARSLAN, Mehmet, İsmail Hakkı Aksoyak, *Haşmet külliyatı: Divan, Senedü's-Şu'arâ, Vilâdet-nâme (Sur-nâme), İntisabü'l-mülk (Hab-nâme)*. Dilek Matbaası, Sivas 1994. (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec. 1.2008 versiyonu)
- ARSLAN, Mustafa, *Muhyî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*. Ankara Üniv., SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2006. Danışman: Ahmet Mermer)
- ATICI, Muammer, *Mehmed Halis Efendi ve Mehmed Halis Efendi Dîvanı*, Gazi Üniv., SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009. Danışman: Filiz Kılıç)
- AVŞAR, Ziya, *Revânî Divanı*, Kültür Turizm ve Bak. Yayınları, Ankara 2009.

- AYDEMİR, Yaşar, *Behiştî Divânı*, MEB Yayınları, Ankara 2000.
- AYDEMİR, Yaşar, *Vücûdî, Hayâl ü Yâr*, Kültür Turizm ve Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- BİLKAN, Ali Fuat, *Nâbî Divanı*, MEB Yayınları, Ankara 1997.
- BOYSAK, Nail, *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki Mecmua Konya 1479, 1591, 2752,3005 Numaralı Şiir Mecmualarının Tanıtımı ve 2752, 3005 Numaralı Mecmuaların Metni*, Selçuk Üniv., SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007. Danışman: Semra Tunç)
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet-TANYERİ, M. Ali, *Hayretî, Dîvan, Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1981. (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec. 31.2004 versiyonu)
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet-TANYERİ M. Ali, *Zâfî Divanı*, İstanbul Üniv., Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1987.
- ÇETİNKOL, Fatma Baş, *Pervane Beg Nazire Mecmuası (415-440), Transkripsiyonlu Metin, Giriş-İnceleme-Dizin*, Marmara Üniv., SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004. Danışman: Orhan Bilgin).
- DEMİREL, H. Gamze, *18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tahlil)*, Fırat Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2005. Danışman: Sabahattin Küçük).
- DOĞAN, Muhammet Nur, "Klasik Türk Hayatında Osmanlı Hayatının İzleri", *Eski Şiirin Bahçesinde*, Alternatif Yayınları, İstanbul 2005.
- GÖKALP, Halûk, *Fasîhî Divanı, İnceleme-metin*, Çukurova Üniv., SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001. Danışman: Çetin Derdiyok), (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec. 1.2008 versiyonu).
- GÜRBÜZ, Mehmet, *Rezmî Divanı (İnceleme-metin)*, Gazi Üniv., SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005. Danışman: Filiz Kılıç), (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec. 12.2005 versiyonu)
- HARMANCI, Mahmut Esat, *Süheylî Divânı*. (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Oct. 12.2007 versiyonu).
- İPEKTEN, Halûk, *Nâilî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- KARACAN, Turgut, *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı*, Karacan Yayını, Samsun 1998.
- KARAKÖSE, Saadet, *Nev'izade Atâyi Divanı, Kısmî tahlil-Metin*, İnönü Üniv., SBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1994. Danışman: Hasan Kavruk),
- KARAMAN, Muhammet, *Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3849 Numarada Kayıtlı Mecmu'a-i Eş'arın 1b-40a Yapraklarının Tenkitli Metni*, Marmara Üniv.,

- Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008. Danışman: Ömer Zülfe)
- KAVAKLIK, Rüstem, *Onbeşinci Yüzyıl Şairi Sabâyî ve Divançesi*, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008. Danışman: Ömer Zülfe)
- KAVRUK, Hasan, *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı, Tenkitli Metin*, MEB Yayınları, Ankara 2001.
- KAYA, Bayram Ali, *Azmîzâde Haletî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. Trakya Üniv., SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1996. Danışman: Kaşif Yılmaz), (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Sep. 2. 2008 versiyonu).
- KAYA, İdris Güven, "Taşlıcalı Yahya Bey'in Hammamiyeleri" *Şinasi Tekin'in Anısına*. Atatürk Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 27, Erzurum 2005.
- KAYA, İdris Güven, "Türk Edebiyatında Hammamiyeler", *Uygurlardan Osmanlıya/Şinasi Tekin'in Anısına*. Simurg Yayınevi, İstanbul 2006.
- KILIÇ, Atabey, *Ahmet Neyî Divanı*. Ege Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1994. Danışman: Tunca Kortantamer)
- KOÇ ACAR, Gülmedine, *Hafid Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. Cumhuriyet Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006. Danışman: Mehmet Arslan)
- KURNAZ, Cemal-TATÇI Mustafa, *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*. MEB Yayınları, Ankara 2001.
- KUTLAR, F. Sabiha, *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Divanı*. Ankara 2004.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*. TTK Yayınları, Ankara 1984.
- MACİT, Muhsin, *Nedîm Divanı*. Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- MENGİ, Mine, *Mesihî Dîvânı*. (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Jul. 24.2004 versiyonu).
- NİHÂNÎ, *Gazeliyât*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 260/2.
- OKMAK, Özgür, *Ahmet Bâdî Dîvânı*. Trakya Üniv., SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008. Danışman: Süreyya A. Beyzadeoğlu)
- ONAY, A. Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Hzl. Cemal Kurnaz). Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- ÖZBEK, Ahmet. *Câzîm Divanı (Edisyon kritik-inceleme)*. Erciyes Üniv., SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000. Danışman: Nevzat Özkan), (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Nov. 22.2005 versiyonu)
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. (C. I-III)*. MEB Yayınları, Ankara 1993.

- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- SARI, Mevlüt, *El-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, Bahar Yayınları, İstanbul 1980.
- SELÇUK, Engin, *Hasmî Divanı (İnceleme-Metin)*. Selçuk Üniv., SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2007. Danışman: Ahmet Sevgi)
- SEYYİD VEHBÎ, *Dîvân*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yaz FB 125.
- ŞEN, Yalçın, *15.-17. yy. Arası İstanbul'da Yapılmış Hamamlarda İşlev Değişikliklerinin Mimariye Yansıması*. Haliç Üniv., FBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008. Danışman: Lerzan Aras)
- ŞUHÎ, *Divan*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 5208.
- TANER, Ergin, *Osmanlı Esnafı: Ticari ve Sosyal Hayat*. Ankara 2009.
- TARLAN, Ali Nihat, *Ahmet Paşa Divanı*. Akçağ Yayınları, Ankara 1992.
- TARLAN, Ali Nihat, *Necâtî Beg Divanı*. MEB Yayınları, Ankara 1992.
- TAŞKIN, Gülşah, *Çorlulu Zarîfî Divanı, İnceleme-Edisyon Kritikli Metin..* Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi 2009. Danışman: Orhan Bilgin)
- TULUM, Mertol-TANYERİ, M. Ali, *Nev'î-Dîvân (Tenkitli Basım)*. İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları. (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Jul. 22.2004 versiyonu)
- TUYAN, Rabia Derya, *Ayıntablî Hâfız ve Divanı (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Gazi Üniv., SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007. Danışman: İ. Hakkı Aksoyak)
- ULUCAN, Mehmet, *Muvakkit-zâde Mehmed Pertev-Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*. Fırat Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2005. Danışman: Ali Yıldırım)
- ÜZGÖR, Tahir, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991.
- YAKAR, Halil İbrahim, *Gelibolulu Sun'î Dîvânı ve Tahlili*. İstanbul Üniv., SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2002. Danışman: Atilla Şentürk)
- YAZAR, Sadık, *Seyyid Mehmed Şerîfî Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi*. Fatih Üniv., SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006. Danışman: Cihan Okuyucu)
- YILDIRIM, Ali, *İshak Çelebi Hayatı Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Edisyon Kritiği*. Fırat Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991. Danışman: Sabahattin Küçük)
- YILMAZ, Kadriye, *İbrahim Tırsî Ve Dîvânı (İnceleme-Tenkidli Metin-Sözlük)*. Süleyman Demirel Üniv., SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001. Danışman: Sadık Erdem)

ZÂRÎ, *Dîvân*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 302/2.

ZÜLFE, Ömer, *Nâşid Divan: 1749-1791*. Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998. Danışman: Tahir Üzgör), (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec. 1.2008 versiyonu)

ZÜLFE, Ömer, Yakînî [ö. 1568], *Dîvân*. Tenkitli Metin-Tetkik-Dizin. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2004.) (<http://groups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Jan. 4.2005 versiyonu).